

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:3 • 2002

Replik till Jonas Olofsson

Jonas Olofsson (JO) menar att min recension av hans avhandling passerat anständighetens gräns. Jag håller med om att kritiken är hård, men tyvärr är den befogad. Jag ger dock JO rätt i att min recension gärna kunde ha rubricerats som en debattartikel – den är skriven med den avsikten. Men jag vill framhålla att den inte är styrd av personlig illvilja mot en mig helt obekant författare eller av önskan att förlöjliga en annan forskare. Bristerna i *Arbetslösheten i historisk belysning* är allvarliga nog i sig.¹ Låt mig därför beröra några av de punkter JO tar upp.

Idéhistoria och forskningsläge

JO menar att han inte tillämpar någon historiematerialistisk reduktionism och hänvisar till sitt eget inledningskapitel. Min kritik gällde nu inte den metodologiska programförklaringen utan genomförandet, hur den öppna samhällsrelaterade idéhistoriska ansatsen tillämpas i analyserna. Det gör den inte, och JO gör i sitt svar inga ansatser att visa på idédebattens samlade betydelse vilket jag efterlyste. När JO i avhandlingen diskuterar utländsk debatt (till exempel på s 170–175) undviker han helt frågan om dess inverkan; en rubrik som utsäger att det ska handla om idépåverkan utifrån kan aldrig ersätta en delstudie som belägger sagda påverkan.² Och som jag noterar i min anmälan (s 106, not 15) använder JO "idéhistoriskt perspektiv" för att avfärda en annan tolkning. Vilket värde JO:s idéhistoria ska tillmätas blir därmed än mera oklart.

En central punkt i min recension är frånvaron av central inhemsk och utländsk forskning. Varför den saknas diskuterar jag inte i min anmälan, vilket JO påstår. Jag beklagar endast faktum. JO räknar i sitt svar upp olika forskare han använt och som förekommer i noterna och han hittar till och med en re-

1. Recensionen har en lång tillkomsthistoria, det medges. En första version, ej avsedd för publicering, skrevs hösten 1997. När jag senare fick reda på att opponenter ej skulle publicera någon anmälan övervägde jag att göra min kritik offentlig. Den utlösande faktorn var en anmälan där Olofssons studie, okritiskt accepterad, får leverera argumenten till en i de styckena helt missriktad kritik, Monica Edgren, "Fattigvårdspolitik – retorik och praktik", *Historisk tidskrift* 1999:1, s 92–100. Då JO:s studie inte har sådana kvaliteter beslutade jag mig för att omarbete och publicera min granskning. Dessutom menar jag att doktorsavhandlingar ska recenseras.

2. Varför brittisk påverkan skulle vara så mycket viktigare än tyska, danska och norska influenser förklarar inte heller JO. Jag menar att de tre senare hade nog så stor betydelse, inte minst för statistikens och arbetsförmedlingens uppbyggnad och utformning.

ferens till Birgit Pettersson – den fotnoten förbisåg jag. Hans svar att en avgörande fråga är var gränserna för urvalet bör gå är helt otillräckligt. Någon förklaring till det märkliga valet att basera analysen direkt på primärmaterialet ger inte heller JO. Min huvudpoäng har uppenbarligen inte gått fram: det är inget urval att negligera viktig inhemsk och utländsk forskning och att hänvisa till olika arbeten i noterna innebär inte detsamma som att ta ställning till befintliga tolkningar. JO diskuterar aldrig hur han använt de svenska forskare han hänvisar till här och var i noterna. Och det duger inte alls att hänvisa till Foucault några gånger men helt undvika en Foucault-inspirerad avhandling om det egna ämnet. Disciplineringsperspektivet är alltså ett exempel på alternativa tolkningar – andra rymmer i den livaktiga ickenordiska forskningen om arbetslöshetens historia – som JO helt negligerar. Jag menar inte att samtliga alternativ kräver omfattande utredningar. Vad jag kritiserar är att JO i avhandlingen helt undviker att diskutera dem och i stället upprepar att han är först med att undersöka ämnet. Det tillvägagångssättet kan och bör kritiserar på principiella grunder.

Begrepp och politik

JO anser uppenbarligen att arbetslösheten är evig. I varje fall står det att läsa på avhandlingens första sidor (s 7–8). Nu skriver JO i sitt svar: "Någon arbetslöshet, enligt min definition, fanns inte vid 1800-talets mitt." Det är en intressant och förvånande kovändning. Jag utgår, inget annat i svaret tyder på att JO ändrat uppfattning, från att meningen är en felskrivning. Men jag menar att den är typisk för JO:s förhållande till ämne och begrepp. Jag anser fortfarande att JO:s begrepps användning är felaktig och förvirrande, huruvida den är medvetet så utformad har jag inte uttalat mig om. Min kritik utgår från att begrepp är historiskt föränderliga. Begrepp är inga enkla avspeglingar eller indikatorer direkt givna av samhällets realiteter, utan historiskt föränderliga faktorer för att begripa världen, definiera erfarenheter och handlingsmöjligheter. Detta är allmångods i de senaste årtiondenas i bred mening idéhistoriskt inriktade forskning. Gemensamt har dess företrädare – namn som Reinhart Koselleck och Donald Winch kan nämnas – det som helt saknas i JO:s forskning: en lyhördhet för och uppmärksamhet på politiska vokabulärer och deras historiska kontexter, såväl intellektuella som sociala. När JO jonglerar med olika odefinierade begrepp, vilka alla skulle vara synonyma till arbetslöshet, och utan tvekan översätter dåtidens resonemang till modern ekonomisk terminologi ökar det inte vår kunskap om och förståelse

av tidens politik. Tvärtom. Tesen om den gamla arbetslinjen och den än äldre arbetslösheten skymmer de många och stora förändringar som skedde 1830–1920.

I sak menar jag att JO övervärderar lönearbetets betydelse i 1840-talets Sverige och framför allt att han blandar samman nöd och arbetslöshet. Tidens problem var ökad nöd och fattigdom på grund av dåliga skördar. Detta blir tydligt om man granskar stödpolitikens utformning. JO anser här att jag raljerar med hans studie. Det gör jag inte. Tvärtom är avsnitten om nödhjälpsens praktiska organisering, som jag skriver i anmälningsavrundning, studiens intressantaste delar och jag skulle gärna ha sett att de fördjupats. Men JO:s framställning har även i dessa delar brister, svåra att upptäcka emedan hänvisningssystemet är under all kritik (se t ex not 370 på s 133 och uppställningen "Arkivmaterial" på s 250). Den undsättningspolitik JO lyfter fram som "det första svenska exemplet på en statlig arbetslöshetspolitisk institution" (s 129) hade under 1840-talet som främsta uppgift att förse befolkningen med utsäde och mjöl. I förbigående på s 127 nämner JO spannmålsutdelningarnas betydelse men sedan blir undsättningspolitik liktydigt med nödhjälpsarbeten. JO ger tre exempel på nödhjälpsarbeten. Ett antal, som JO riktigt och rimligt påpekar, omöjliggör alla generaliseringar (s 132–133). Han menar ändå att exemplen framhäver "karakteristiska drag" i hjälpverksamheten och frågan som ska besvaras lyder (132): "Hur och i vilken form bedrevs verksamheten?" Från 1840-talet har JO valt Hedesunda socken i Gävleborgs län, i avhandlingen på karakteristiskt vis omdöpt till Hedelunda, där man köpte in lin och betalade ut löner i natura som nödhjälps. Såvitt jag kan se efter egna studier i materialet i Statskontorets arkiv, har JO valt den enda socken eller i varje fall ett av de fåtaliga fallen – jag har inte funnit något annat exempel från 1845–1847 med en sådan genomförd satsning – där socknen försökte sätta befolkningen i arbete.³ I regel lämnade fonden ut lån till länen som förmedlade medlen till socknarna som införskaffade utsäde och mjöl. Detta var huvudprincipen i 1840-talets nödhjälps. Uppsala län, för att ta ett exempel, mottog 1845–1846 sammanlagt 297 000 Rdr, varav 95 % som lån med återbetalningsskyldighet, för inköp av utsäde och mjöl. Endast 1 000 Rdr skulle enligt direktiven gå till att bereda arbete åt nödställda. Någon sådan arbetsanskaffning ägde aldrig rum.⁴ JO:s behandling av materialet är vil-

3. Redogörelse för kreditivfonden 1845–1847, Statskontorets arkiv, Riksarkivet.

4. Ulf Rundin, *Statlig nödhjälps till fyra socknar i Uppsala län åren 1845–1846*, Uppsats för 60 poäng, Historiska institutionen, Stockholms universitet 2001.

seledande. Jag ämnar inte spekulera över varför JO lyft fram Hedesunda som av allt att döma var ett undantag i stället för att analysera den dominerande hjälpformen.

1837 års fattigvårdskommitté och försvarslösheten än en gång

När det gäller 1837 års fattigvårdskommitté är jag osäker på om JO förstätt min kritik. För det första vill jag fortfarande hävda att man inte får förväxla ordförandens reservation, hur spännande den än må vara, med kommittémajoritetens i huvudbetänkandet formulerade motiveringar och ståndpunkter. Reservation och betänkande är skilda storheter och jag menar att det senare – som kom att utgöra underlaget för kommande beslut – bör tillmätas större vikt. En sådan stringens är ett modest anspråk på en doktorsavhandling. JO:s fortsatta hävdande att den uppräknig av fattigdomens orsaker, som han redovisar på s 83, utgjorde underlag för betänkandets förslag är beklagligt och fortfarande lika felaktigt. Uppräkningen ingick mycket riktigt i ordförandens föredragningar, men dessa kom *inte* att utgöra grundvalen för majoritetens förslag. Grunden för dessa redovisas i betänkandets första del. Kommittémajoritetens syn på fattigdomens orsaker, som jag lyfte fram i min recension, placerar JO i en fotnot (s 54, not 135).

För det andra är JO:s resonemang om "allmänt" och "enskilt" alltjämt svaga. Att jag i min anmälan inte ger en fullständig analys av kommitténs begrepps användning söker JO vända mot mig. Det är inte så lyckat. JO:s begreppsanalys består av den enda meningen (s 83): "Med enskilda avsågs individuella orsaker och med allmänna samhällliga eller sociala orsaker." Att ange tänkbara synonymer är inte detsamma som att analysera, anser jag. En analys kräver att JO förklarar vad "enskilt" och "allmänt", eller för all del "individuellt", "samhälleligt" och "socialt", betydde i samtiden. För det tredje vill jag fortfarande hävda att JO drastiskt övervärderar de arbetsmarknadsrelaterade faktorernas betydelse i kommitténs framställning och förslag. JO anser att det framgår av andra ställen – vilka är oklart – att han gör en rimlig sammanvägning i sin tolkning. Det gör det inte. Införandet av folkskola – grundläggande eftersom bristande moral och kunskaper sades utgöra fattigdomens huvudorsaker – och ordnat kommunalt styre utgjorde centrala punkter i kommitténs reformprogram. I JO:s studie saknas kommitténs stora förslag.

Beträffande försvarslösheten kan kort konstateras att JO i avhandlingen skriver att ofrivillig sysslolöshet avkriminaliserades 1846 (s 44). Det är en förutsättning för hans resonemang. Men i avhandlingens följande kapitel un-

dersöker han bland annat förslag som lades 1847–1848 för att avkriminalisera ofrivillig sysslolöshet (s 112–113). Det förslaget föll i riksdagen. JO:s position – att avkriminaliseringen redan var genomförd när senare förslag avvisades – blir därmed något märklig.

Jacob Lundell

Som redan framgått är de brister som jag lyfte fram i min recension tyvärr inga enstaka exempel. Låt mig helt kort ge ytterligare ett prov på avhandlingens kvaliteter. JO återkommer några gånger till nationalekonomen Jacob Lundell och dennes skrift *Om handverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation* från 1846. Lundell kan kanske beskrivas som det stora fyndet och JO har skrivit om lundensaren i olika sammanhang.⁵ Och den tidigt bortgångne Lundell är tvivelsutan intressant. Nu är det bara det problemet att JO läst fel. Han skiljer inte mellan Lundells referat av andra auktorer och dennes egna ståndpunkter. Det ger, menar jag, en snedvriden tolkning. Lundell ska, enligt JO, ha förordat kommunala arbetsförmedlingar (s 88–90, 171, not 485, 227). "På denna punkt var han i själva verket långt före sin tid", skriver JO. Men Lundell förespråkade inte kommunal arbetsförmedling. Han refererade till två utländska auktoriteter som skrivit om arbetsansvinnings möjligheter men han förordade inte explicit att en sådan organisation borde införas här hemma.⁶ JO, som helt riktigt påpekar att Lundell hänvisade till fransmannen Joseph-Marie de Gérando, tar lika fullt referatet till intäkt för att Lundell otvetydigt förespråkade offentlig arbetsförmedling.⁷ Det är möjligt, kanske till och med troligt, att han gjorde det. Den slutsats JO drar har dock inget stöd i de textställen han hänvisar till: Lundell gav ett referat utan att framföra några konkreta egna förslag om förmedling. Den lilla men avgörande skillnaden har inte JO uppmärksammat. I stället hävdar JO (s 227), att Lundell argumenterade för arbetsförmedling, vilket är direkt felaktigt. Och därmed försvagas en central tes i avhandlingen: Lundells stora framsynthet och 1840-talets starkt progressiva karaktär. Parentetiskt kan noteras att utvecklad arbetsansvinnig inte var en ny tanke; att sätta fattiga i arbete ingick i

5. Jonas Olofsson, "Ekonomporträtt: Jacob Lundell (1813–1852)", *Ekonomisk debatt* 1997 (25:6), s 369–373; Jonas Olofsson, "Utan välfärd ingen kapitalism", *Dagens Nyheter* 5/5 1998; Rolf Ohlsson & Jonas Olofsson, *Arbetslöshetens dilemma. Motsättningar och samförstånd i svensk arbetslöshetsdebatt under två hundra år*, Stockholm 1998, s 42–45, 227.

6. Jacob Lundell, *Om handverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation*, Lund 1846, s 266–272.

7. Om Gérando, se Giovanna Procacci, *Gouverner la misère. La question sociale en France (1789–1848)*, Paris 1993, bl a s 229–232, 242.

engelsk fattigvårds teori och praxis och den diskuterades av 1810 års fattigvårdskommitté.⁸ Noteras bör också att sådan arbetsanvisning inte förutsatte ett erkännande av brist på arbete som en legitim orsak till fattigdom. Den vilade på en moraliskt-religiöst grundad självförsörjnings- och arbetsplikt där lättja utgjorde höjden av omoral och på önskan att ekonomisera fattigvården.

Det är tydligt att JO och jag har olika uppfattningar om arbetslöshetens historia. JO antyder att det skulle kunna förklaras av våra olika disciplintillhörigheter och forskningsansatser. Det tror inte jag. Snarare verkar det bero på olika uppfattningar om vilka minimikrav som ska ställas på forskning.

Nils Edling

8. Se t ex Paul Slack, *The English Poor Law 1531–1782*, Basingstoke & London 1990, s 17f m fl ställen, och för senare idédebatt, t ex John Riddoch Poynter, *Society and Pauperism: English Ideas on Poor Relief, 1795–1834*, London 1969, t ex avsnitten om Patrick Colquhoun. För Sverige, se "Betänkande om Fattigvården i Riket", *Bihang till samtliga Riksståndens protokoll 1823*, band 1, s 165f.